

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 341.231.14

О. М. РУДНЕВА,

доктор юридичних наук,

завідувач відділу державної правової політики

Національного інституту стратегічних досліджень

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Досліджено одну з найбільш актуальних сучасних проблем міжнародного права прав людини – проблему юридичного механізму захисту прав людини. Проаналізовано різні концепції, що існують у сучасній правовій доктрині, досліджено еволюцію підходів до тлумачення механізмів прав людини та запропоновано авторську точку зору на дану проблему на сучасному етапі.

Проблематика захисту прав і свобод людини довгі роки не втрачає своєї актуальності. Ефективності забезпечення прав і свобод людини, гарантуванню їх реального визнання та дотримання присвячено чимало наукових досліджень, статей, монографій, проведено безліч конференцій, круглих столів як в Україні, так і на міжнародному рівні. Тим не менше, навряд чи ця тема здатна себе вичерпати та втратити актуальність.

Світова та вітчизняна практика яскраво засвідчили, що визнання прав і свобод людини недостатньо для того, аби вони реально забезпечувалися в суспільних відносинах. Необхідною умовою для цього є створення ефективного механізму захисту прав людини. Завдання юридичної науки в даному процесі є надзвичайно важливим та актуальним: здійснення всебічного наукового осмислення механізму захисту прав людини як правової категорії та допомога практиці в аспекті підвищення ефективності діяльності цього механізму. Саме тому в нашій статті пропонується проаналізувати гносеологічні засади юридичного механізму захисту прав людини.

Проблематиці прав і свобод людини присвячено значну кількість фахових фундаментальних наукових досліджень вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких слід відзначити таких відомих дослідників, як В. Авер'янов, Ю. Барабаш, В. Бігун, В. Євентов, В. Журавський, А. Заєць, М. Козюбра, В. Костицький, С. Максимов, П. Рабінович, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Сіренко, В. Тацій, Ю. Тодика, В. Цвітков, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, О. Ярмиш тощо.

Метою даної статті є дослідження гносеологічних засад юридичного механізму захисту прав людини, що передбачає з'ясування сутно-

сті правової категорії механізму прав людини, аналіз його ознак та видів.

Ідеї і цінності демократичної, правової держави виступають головними орієнтирами відродження і розбудови української державності, здійснення комплексу соціально-економічних і політико-правових перетворень. Цілком закономірно, що вони отримали своє визнання і нормативне закріплення в Конституції України. Така ціннісна орієнтація на розбудову правової державності обумовлена об'єктивними потребами суспільного й політичного розвитку, зокрема утвердженням принципу верховенства права в усіх сферах життєдіяльності держави і суспільства. Шлях України до втілення ідеї правової держави ускладнений низкою негативних факторів, успадкованих з минулого. Серед них слід назвати: багатовікові традиції авторитарного і навіть тоталітарного правління, одержавлення суспільства, низький рівень правової культури і поширення нігілістичних поглядів, відсутність усталених правових і демократичних традицій тощо. Все це істотно гальмує процес лібералізації й демократизації суспільної свідомості, сприйняття і засвоєння нових правових і політичних цінностей і стандартів, що в свою чергу суттєво ускладнює вибір і реалізацію стратегічного напрямку розвитку держави і суспільства.

Рівень забезпечення та захисту прав людини є основним критерієм оцінки демократичності сучасної держави, країни, які повертаються до правової сім'ї, де сповідаються загальнолюдські цінності, мають виконати низку заходів з приведення у відповідність внутрішньодержавної практики забезпечення прав і свобод людини до загальноцивілізаційних стандартів.

Визначення Конституцією України утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави, а також проголошення курсу на формування соціальної держави неминуче висувають на перший план проблему захисту прав людини.

Однією з найбільш дієвих гарантій реалізації загально визнаних універсальних стандартів прав людини є розроблення на рівні світової спільноти спеціальних механізмів забезпечення та захисту прав людини. Незважаючи на те, що саме словосполучення «механізми захисту прав людини» досить часто використовується в науковій літературі, сутність, зміст та класифікація таких механізмів практично завжди залишається поза увагою науковців. У зв'язку з цим постає актуальне завдання – сформулювати саме визначення механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини та проаналізувати їх види залежно від різних критеріїв.

Категорія «механізм» нерідко використовується в юридичній науці для характеристики тих чи інших правових явищ. Усталеними є категорії «механізм держави», «механізм імплементації», «механізм реалізації», «механізм правового регулювання» тощо.

Механізм держави традиційно розглядають як систему державних організацій, що складаються з державних органів, державних підприємств і державних установ, які здійснюють її завдання і реалізують її функції. Таким чином, наведена дефініція відображає тільки інституційний аспект побудови держави.

А. Гавердовський, досліджуючи міжнародний механізм імплементації, пропонував визначати його як сукупність засобів забезпечення реалізації міжнародно-правових норм, що створюються зусиллями держав [1, с. 47]. В. Калугін, аналізуючи міжнародний механізм імплементації міжнародного гуманітарного права, пропонує розуміти під ним систему правових і організаційних засобів, як тих, що створюються спільними зусиллями держав, так і тих, що використовуються індивідуально з метою всебічної, своєчасної і повної реалізації прийнятих відповідно до міжнародного гуманітарного права зобов'язань. Виходячи з указаних міркувань, науковець робить висновок про існування в міжнародному праві узгодженої системи організаційних і правових засобів, яка дозволяє в цілому забезпечувати на міждержавному рівні здійснення норм міжнародного гуманітарного права [2].

Н. Баїєва досліджує міжнародні механізми гарантій прав особи, під якими вона розуміє заходи, прийняті світовим співтовариством для

забезпечення та захисту прав людини і громадянина [3, с. 46].

Необхідно зауважити, що в працях окремих учених категорія механізму розглядається ширше, ніж виключно інституційний аспект. Категорія механізму, зокрема, використовується також для характеристики процесу правового регулювання. Як указує О. Скакун, механізм правового регулювання – це узятя в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим») [4].

На думку В. Рибаківа, під механізмом правового регулювання слід розуміти взяті в єдності та взаємодії всі правові засоби (елементи), за допомогою яких здійснюється правове регулювання [5, с. 214].

Механізм реалізації норм міжнародного права традиційно визначається як сукупність нормативних і інституційних (організаційно-правових) засобів, що використовуються суб'єктами міжнародного права на міжнародному і національному рівні з метою реалізації норм. Виходячи з цього виділяють:

- 1) внутрішньодержавний нормативний механізм реалізації;
- 2) внутрішньодержавний організаційно-правовий механізм реалізації;
- 3) міжнародний конвенційний механізм реалізації;
- 4) міжнародний інституційний механізм реалізації.

Слід зазначити, що науковці, у тому числі й зарубіжні, висловлюють різні точки зору щодо співвідношення національних та міжнародних механізмів. Так, наприклад, деякі дослідники вказують, що традиційно роль міжнародних систем захисту прав людини розглядається саме як додаткова щодо внутрішньодержавної влади, і саме остання несе першочергову відповідальність за належне виконання зобов'язань щодо імплементації міжнародних стандартів [6].

О. Белянська виділяє механізм безпосередньої реалізації прав і свобод людини, презумуючи, що він являє собою комплекс правових засобів, а також самостійних дій особистості з метою їх більш повного та ефективного використання. На переконання науковця, структура названого механізму включає в себе такі елементи:

- правові норми;
- юридичні факти;
- діяльність особистості щодо здійснення свого права;

- охорона та захист особистості, включаючи самозахист;
- процедури;
- гарантії [7, с. 78].

Як бачимо з наведеного, термін «механізм» використовується в категоріальному апараті теорії держави та права досить часто, проте в окремих визначеннях механізм розглядається лише як сукупність певних інституцій, в інших – як сукупність певних процедур, засобів, способів здійснення чого-небудь.

На доктринальному рівні існують і окремі спроби надати визначення окремим видам механізмів забезпечення та захисту прав людини. Так, С. Полєніна, здійснюючи дослідження міжнародного механізму захисту прав жінок, вказує, що найважливішими складовими цього механізму є:

- 1) міжнародні документи (конвенції, декларації, договори);
- 2) міжнародні організації та їх органи;
- 3) практика застосування міжнародних документів;
- 4) міжнародний контроль і процедура розгляду спорів.

Науковець зазначає, що про міжнародний механізм захисту прав жінок можна говорити як на універсальному рівні, передусім у системі ООН, так і на регіональному – щодо міжнародних організацій Європи, Америки, Африки [8].

В аспекті дослідження явища механізмів захисту прав людини можна дійти висновку про їх класифікацію на міжнародні та національні. Слід погодитися з тим, що існування та ефективна реалізація міжнародних механізмів захисту прав людини відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки, з одного боку, виступає наднаціональним та універсальним орієнтиром у визначенні якості захисту прав людини, а з іншого – може використовуватися громадянами для захисту своїх порушених прав і свобод у тих випадках, коли внутрішні механізми захисту прав людини виявилися неефективними.

Виходячи із зазначеного вважаємо за доцільне приділити увагу саме міжнародним механізмам захисту прав людини, проблемі визначення їх дефініції та класифікації.

І. Ліщина надає таке визначення міжнародних механізмів захисту прав людини – «це система міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення у випадку порушення» [9, с. 13].

На думку І. Литвиненка, міжнародно-правові механізми захисту прав людини слід визначати як систему міжнародних органів та орга-

нізацій, а також форм та методів, які вони застосовують з метою вироблення та реалізації міжнародних стандартів прав і свобод людини, та їх поновлення в разі порушення з боку держав [10, с. 278].

Як вказує М. Воскобітова, перші міжнародні механізми захисту прав людини з'явилися після Другої світової війни, і їх поява зумовлювалася наслідками фашизму. На сьогодні, на думку науковця, найбільш відомими є два міжнародні механізми захисту прав людини – універсальний, що існує в рамках системи ООН, та регіональний, створений у рамках Ради Європи. Окрім указаних, у світі існують й інші регіональні механізми захисту прав людини: міжамериканський і африканський, однак вони були створені пізніше, тож ще не напрацювали широкої практики [11].

Необхідно зауважити, що, попри раціональність та обґрунтованість останніх визначень, у них застосовано дещо звужений підхід до тлумачення міжнародних механізмів забезпечення та захисту прав людини. На нашу думку, міжнародні механізми захисту прав людини включають, з одного боку, систему юридичних норм, прийнятих міжнародною спільнотою у вигляді міжнародних конвенцій чи пактів, а з іншого – систему організаційних інструментів та процедур, що діють на міжнародному рівні з метою виявлення (моніторингу), вивчення й запобігання порушенням міжнародно-визнаних норм і стандартів у сфері прав людини.

Виходячи з вищевикладеного, усі міжнародні механізми забезпечення та захисту прав людини можна класифікувати на два види:

- 1) конвенційні (нормативні) механізми забезпечення та захисту прав людини;
- 2) інституційні механізми забезпечення та захисту прав людини.

У першому випадку мова йде про власне нормативну основу міжнародних стандартів прав людини. Саме по собі закріплення норм та принципів прав і свобод людини на рівні конвенцій та пактів, що мають загальнообов'язкову силу для їх держав-учасниць, виступає як самостійний механізм їх забезпечення та захисту. Це зумовлюється тим, що:

а) конвенційні принципи та норми після їх прийняття державою-учасницею стають частиною її внутрішнього законодавства, що надає громадянам цієї держави можливість захищати свої права, посилаючись безпосередньо на положення таких міжнародних договорів;

б) більшість держав – учасниць міжнародних договорів з прав людини, діючи добросовісно і послідовно, добровільно виконують

свої міжнародні зобов'язання щодо гарантування та забезпечення прав і свобод людини, приводять внутрішнє законодавство та правозастосовчу практику у відповідність до міжнародних стандартів прав людини;

в) формальне визнання міжнародних стандартів прав людини слугує орієнтиром для світової спільноти, своєрідним індикатором під час оцінювання ступеня розвиненості демократії та рівня забезпечення прав людини тими чи іншими державами. Держава, яка навіть не є учасницею міжнародного договору з прав людини, однак допускає порушення міжнародних стандартів прав і свобод людини, буде засуджуватися ООН і світовим співтовариством у цілому.

Таким чином, конвенційним механізмом забезпечення та захисту прав і свобод людини є закріплення на рівні міжнародних конвенцій та пактів міжнародних стандартів прав людини та зобов'язання держав-учасниць забезпечувати їх визнання, реалізацію та захист.

Конвенційні механізми забезпечення та захисту прав людини нерідко є нормативною основою існування інституційних механізмів забезпечення та захисту прав людини.

Так, згідно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенції про права дитини, Конвенції про права інвалідів, Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та їх сімей утворюються відповідні Комітети ООН, що здійснюють моніторинг виконання державами-учасницями своїх зобов'язань.

Особливостями Комітетів ООН як міждержавних органів є:

а) порядок їх утворення. Комітети створюються за взаємною згодою держав – учасниць міжнародних конвенцій та пактів і діють у межах та відповідно до положень цих договорів;

б) членами комітетів є експерти, які є самостійними та не представляють інтереси держави свого громадянства. Це є запорукою їх об'єктивності та незалежності при ухваленні рішень;

в) рішення Комітету покладають на державу – учасницю зобов'язання щодо їх виконання. Завдяки цьому забезпечується дієвість такого механізму забезпечення та захисту прав і свобод людини.

Залежно від територіального критерію міжнародні механізми забезпечення та захисту прав людини можна поділити на універсальні та регіональні. До універсальних механізмів належать конвенційні та інституційні механізми, що поширюють свою дію на абсолютну більшість країн світу, без обмежень за певними територіями чи регіонами.

До універсальних механізмів забезпечення та захисту прав людини можна віднести конвенції та пакти, прийняті в межах ООН, а також статутні та договірні органи ООН.

Таким чином, слід зауважити, що сучасний етап розвитку правової системи України характеризується кардинальними змінами, які відбуваються під впливом інтеграційних процесів у державі на шляху до формування громадянського суспільства. За цих умов виникає потреба в розробленні нових методологічних підходів, які б дозволили розглядати права людини як загальнолюдську цінність, найважливіший елемент людського буття. У зв'язку з цим виникає необхідність оцінювання кожного правового акта й упровадження в практику законів і норм права, з точки зору міжнародних стандартів прав людини. Велике значення у цьому процесі мають міжнародні механізми захисту прав людини, які є еталоном, універсальним індикатором стану додержання у державі прав і свобод людини.

Список використаної літератури

1. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права / А. С. Гавердовский. – Киев : Вища шк., 1980. – 320 с.
2. Калугин В. Ю. Международный механизм имплементации международного гуманитарного права [Электронный ресурс] / В. Ю. Калугин // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 1. – Режим доступа: http://www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=273&Itemid=50.
3. Баиева Н. А. Понятие и виды юридических гарантий социального государства / Н. А. Баиева // Труды юридического факультета Северо-Кавказского государственного технического университета. – 2004. – Вып. 5. – С. 42–48.
4. Скакун О. Ф. Теория держави та права [Електронний ресурс] : [підручник] / Скакун О. Ф. – Х. : Консум, 2001. – 656 с. – Режим доступу: <http://inpos.com.ua/419>.
5. Рыбаков В. А. Теория государства и права : [консп. лекций для студ. юрид. ф-та] / В. А. Рыбаков. – Омск : Омск. гос. ун-т, 2005. – 309 с.

6. Human rights of women: national and international perspectives / [Henkin L., Pugh R., Schachter O. & Smit H.] ; ed. by Rebecca J. Cook. – Philadelphia : University of Pennsylvania, 1994. – 640 p.

7. Белянская О. В. Механизм непосредственной реализации прав и свобод личности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Белянская. – М., 2003. – 182 с.

8. Юркевич П. Вибрані твори: Ідея – Серце – Розум і досвід / П. Юркевич ; [пер. з рос. С. Ярмуся]. – Вінніпег : Колегія Св. Андрея в Вінніпезі, 1984. – 170 с.

9. Лищина И. Ю. Международные механизмы защиты прав человека / Лищина И. Ю. – Харьков : Фолио, 2001. – 112 с.

10. Литвиненко І. Л. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини / І. Л. Литвиненко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – С. 271–279.

11. Воскобитова М. Р. Международные механизмы защиты прав человека [Электронный ресурс] / М. Р. Воскобитова. – Режим доступа: http://www.advocacy.kg/all_adv/theory4.htm.

Надійшла до редколегії 16.12.2011

РУДНЕВА А. Н. ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЮРИДИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Исследована одна из наиболее актуальных современных проблем международного права прав человека – проблема юридического механизма защиты прав человека. Проанализированы различные концепции, существующие в современной правовой доктрине, исследована эволюция подходов к толкованию механизмов прав человека и предложена авторская точка зрения на данную проблему на современном этапе.

RUDNIEVA O. EPISTEMOLOGICAL PRINCIPLES OF LEGAL MECHANISM OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

One of the most actual contemporary issues of the international human rights law – the problem of legal human rights protection mechanism – is researched. Different concepts, which exist in contemporary doctrine of law are analyzed, the evolution of approaches to the interpretation of human rights mechanisms is researched and author's view on this issue on the present stage is proposed.

УДК 342.5+342.56

А. Л. БОРКО,

кандидат юридичних наук,

суддя Ленінського районного суду м. Севастополь

ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК ОСНОВИ В РОЗУМІННІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Виконано аналіз концептуальних засад і положень щодо розуміння поняття та сутності державної влади, визначення її основних ознак і властивостей у загальній системі публічної соціальної влади, а також встановлено значення поняття державної влади в розумінні сутності судової влади.

Сьогодні сучасне громадянське суспільство характеризується наявністю різних за своїм змістом і сутністю форм різновидів соціальної влади, які тією чи іншою мірою впорядковують відносини між індивідами та їх соціальними групами й у цілому здійснюють управління суспільним розвитком.

Державна влада, що за своїми ознаками є не лише публічною, але й суверенною, має, поперше, найбільший обсяг управлінської компетенції і відповідальності перед суспільством, а по-друге, спеціальний структурований владний апарат, покликаний забезпечити оптимальний стан суспільного розвитку. Ефективна ж реалі-

зація економічної, соціальної, правоохоронної й інших функцій держави безпосередньо пов'язана з належною організацією державного механізму й вимагає забезпечення взаємоузгодженої і чітко координованої управлінської діяльності за всіма напрямками державного управління. Це, у свою чергу, зумовлює потребу структурування державного апарату з метою забезпечення належного рівня фаховості й спеціалізації його окремих ланок, у тому числі й судової системи, при здійсненні управління різними сферами суспільного життя. З огляду на це й вбачаються актуальними питання поняття державної влади як основи в розумінні судової влади.